

**СВІДКИ НЕОПАЛИМОЇ КУПИНИ:
РОДИНА ГЛАГОЛЄВИХ**

«Тільки тоді страждання християнина будуть подібними до страждань Христа і спасительними для страждальця, коли він серед страждань збереже і правдиву віру, і непохитну любов до Отця Небесного, Котрий напучує через лиха, а також братську любов до ближніх, враховуючи і ворогів своїх»

свщ. Олександр Глаголев

«Скинь взуття з твоїх ніг...»

Розпочати навіть коротке слово про дивовижне свідчення священника Олександра Глаголева неможливо без пригадування першого правила, першої умови для такого кроку: «Скинь взуття з твоїх ніг: місце бо, що на ньому стоїш – земля свята» (Вих. 3:5).

У наші дні оксфордський патролог, митрополит Калліст (Уер) нагадує про актуальність святоотцівського тлумачення цього наказу, даного Мойсею. Взуття, оскільки воно зроблене зі шкіри вбитих тварин, – річ мертва, інертна, груба; на думку свт. Григорія Ниського вона символізує важкість, втому та смертність, що заволоділи природою людини в результаті гріхопадіння. Тому «Скинь взуття з твоїх ніг», – пише вл. Калліст, – може означати: скинь із себе мертващий вантаж щоденності та буденності; звільнись від мертвоти банального та механічно завченого; прокинься, відкрий очі, очисти шляхи сприйняття, дивись і бач»¹.

Удвічі важче нам скинути мертващу рутину байдужості після «промивання мізків» протягом ХХ століття. Падіння, посилене всією технологічною могутністю людства, нібито відкинуло нас за межу сприйнятливості, відгородило від речей, вартих подиву. Хіба може кущ тернини горіти – і не прогорати?

Армія пропагандистів «хімічно доводила» нам неприпустимість у природі таких відхилень («ніде» і «ніколи»). Про неможливість чого-небудь палаючого та неопалимого у земному світі звітували супутники та космонавти. Загальне огрубіння людських п'яти чуттів посилював жорсткий скафандр світоглядної цензури. Звільнення від цього ідеологічного панцира дає нам шанс зняти наше звичне «взуття» – мертва шкіру байдужості. Прокинутися, як від оклику на ім'я, відкрити очі та ясно відчути: «місце бо, що на ньому стоїш – земля свята».

Київську землю, край перших страстотерпців Київської Русі - святих Бориса та Гліба, не вдалося вкінець позбавити тисячолітньої історичної пам'яті. Глибоким свідченням про невитравне - про те, що жодному насильству виявилось не під силу «стерти з лиця землі» - став шлях батька та сина Глаголевих, новомученика о. Олександра (†1937) та праведника о. Олексія (†1972).

Дух і діло київської школи

На початку ХХ століття Київська Духовна Академія публікувала багато робіт, присвячених осмисленню її шляху напередодні 300-літньої річниці заснування першої духовної школи східних слов'ян (1615 р.). Історики працювали над описом багатого спадку академії, заснованої святителем

¹ Калліст, єпископ Диоклейский. Через творение к Творцу. – М., 1998. – С. 7.; см. свт. Григорий Нисский, Жизнь Моисея.

Петром Могилою. Богослови прагнули виявити неминущу основу спротиву "Київських Афін" мінливим віянням та суворим випробуванням, котрі на них валилися.

О.О. Глаголев з особливою глибиною запитував: «Що у житті та діяльності нашої Церкви переживає будь-який час? Що, маючи властивості неминущого, творить основу та головну умову життєздатності нашої школи у минулому, теперішньому та майбутньому?»² Питання про теперішнє та майбутнє школи стояло гостро. Під тиском наближення революції невідкладним ставало обговорення давно наспілих реформ. У цій ситуації було особливо важливо визначити орієнтир, критерій, «дух», згідно з фінальним глаголевським формулюванням питання: *«який дух стосунків вирізняв і повинен завжди вирізняти діло і діячів нашої школи, аби всезнищуючий час не зруйнував цього діла?..»*³

Перед лицем знищення постає питання про суть традиції, відкидаючи поверхові рецепти, продиктовані злобою дня. Проблему трансформації освіти в ті часи, як і в наші, звикли розглядати у державно-корпоративній площині. Практичний підхід до справи здавався цілком визначеним циркулярами чиновників. Горизонт був окреслений «логікою міністерств» імперії. Глаголев розсуває цей горизонт. Що не зникне навіть за тією межею, коли «мови замовкнуть і знання скасується». Відповідь на питання про минуле і неминуще він пропонує шукати коло самих витоків християнської вісті: «Ніколи любов не перестає! Хоч пророцтва й існують, та припиняється, хоч мови існують, замовкнуть, хоч існує знання, та скасується. Бо ми знаємо частинно, і пророкуємо частинно; коли ж досконале настане, тоді зупиниться те, що частинне» (1 Кор. 13:8-10). Глаголев виносить в епіграф ці дивовижні слова із послання апостола Павла: «Ніколи любов не перестає»; в них - лейтмотив його думки про долю духовної школи.

Характерною є рішучість, з якою Глаголев вимірює цю долю есхатологічною та апостольською мірою: «Застосуємо це апостольське мірило земної досконалості християнської до життя та діяльності нашої школи у первопочаткову добу її існування та в подальші часи. Відкриємо першу сторінку трьохвікової історії нашої духовної матері. Що було початком її?» Глаголев запропонував історично достовірну і точну формулу: «Братство - єдність та спілкування любові». (У дужках зазначимо, що історичний контекст XVIII ст. був не повністю врахований Г. Флоровським, який у «Шляхах російського богослів'я» (1937 р.!) поспішно кинув фразу про «західний полон»).

Зазначимо місце і день виголошення промови Глаголевим: Києво-Братський монастир 31 грудня 1902 р., у день помину Київською Академією її засновників, які навчали і навчалися в ній, що за традицією звершувався у день спочинку Петра Могили (†31.12.1645). Про плідність такого розуміння суті Братської школи та її неминущої актуальності буде пізніше нагадувати В. Зеньківський (1881 - 1962) під час активної участі у становленні Руху християнських студентів та Св.-Сергіївського Богословського Інституту в Парижі. А напередодні свого трьохсотліття Київська Братська школа переживала справжній розквіт. В ній викладали П. Кудрявцев, В. Екземплярський, М. Скабалланович, о. Д. Богдасьєвський, Ф.І.Тітов, о. М. Єдлинський, М. Єпіфанович, А. Булгаков та багато інших видатних православних вчених. Вони засвідчили свою позицію, коли у 1905 році під час перших вільних виборів ректора КДА вибрали прот. Олександра Глаголева.

Незабаром кваплива та несправедлива ревізія переглянула автономне рішення вченої ради Київської Духовної Академії. Але професор та протоієрей О.О. Глаголев залишиться духовним отцем багатьох викладачів КДА та лідером її творчих ініціатив.

Після закриття КДА більшовиками школа продовжить своє існування у формі Київських академічних курсів. На залікових книжках студентів - аж до закриття школи у 1924 р. - читаємо підпис ректора: прот. О.О. Глаголев. Домашні семінари та консультації продовжаться і пізніше.

Свідчення про місії духовної школи отець Олександр продовжить після першого арешту в 1931

² Свящ. Александр Глаголев «Слово в день поминаения Киевской Академией основателей, благотворителей, начальников, учивших и учившихся в ней»//Купина неопалимая, Киев, Дух и літера, 2002, стр. 68.

³ Там само.

році та скріпить його мученицьким подвигом у 1937 році. Після 18 допитів і тортур в Лук'янівській в'язниці земний шлях отця Олександра уветється в ніч з 24 на 25 листопада.

Сім'я та плід

Олександр Олександрович Глаголев народився у 1872 році в Тульській губернії у родині священика. Після закінчення Тульської Духовної семінарії вступив у 1894 році до Київської Духовної Академії. Тут у 1898 році отримав ступінь кандидата богослів'я та право на здобуття ступеня магістра богослів'я без нових усних випробувань. Про свого Вчителя, видатного проф.-біблієста КДА Олесницького його вдячний і достойний учень сказав:

«Як академічний викладач А.О. Олесницький відрізнявся надзвичайним даром передавати свої багаті знання своїм слухачам та дивовижним терпінням у цій справі. Як людина, він володів істинною шляхетністю духу, чесністю у вищому сенсі слова, смиренням, доброзичливістю до всіх, простотою у поведженні»⁴.

У 1900 році О.О. Глаголев захистив у КДА магістерську дисертацію «Старозавітне Біблійне вчення про Ангелів» – видатну працю, що привернула увагу до талановитого біблієста. О.О. Глаголев стає членом Комісії з наукового видання слов'янської Біблії, бере участь у виданні Православної Богословської енциклопедії. На запрошення О.П. Лопухіна пише для «Глумачної Біблії» коментарі на 3 і 4 книги Царств, книги Товита, Приповістей, Пісні Пісень, пророків Наума, Авакума, Софонії, Аггея і на Соборні Послання⁵.

Поміж рядків глаголівського службового формуляру та бібліографії прочитується лейтмотив його вчених занять: «...та в Законі Господнім його насолода, і про Закон Його вдень та вночі він роздумує!» (Пс. 1:2)

Роздуми про біблійний закон: в таких роздумах услід за першим псалмом Псалтирі Глаголев бачив подолання хибної альтернативи: або «сліпий послух» закону, або засліплене поривання до беззаконня. Революція прагнула стерти зі скрижалів людства усі «старі» закони. На зміну попереднім формам права марксисти кликали залізні «закони історії». Радикали і консерватори у ці каламутні часи залишають забутий шлях до волі – волі відкрити невідомий для розуму та серця простір «у законі Господнім», законі любові. Але саме цей закон і шлях Глаголев називає царським, викриваючи різноманітні «викривлення царственного закону любові»⁶.

Закон гостинності, на думку Глаголева, виявляє розмаїття конкретних форм біблійної премудрості. Діяльна, турботлива гостинність Марфи та зосереджена увага Марії до слова гостя уособлюють два типи єдиного служіння. Тенденція протиставляти їх одне одному загрожує поляризацією зовнішнього і внутрішнього, практики і теорії, духа і літери, слова і діла. Глаголев стверджує, що вони по суті, «як сім'я та плід», зв'язані: «Внутрішнє та зовнішнє служіння наше Богові повинні так тісно та нерозривно сполучатися між собою, як зв'язані причина із дією, як сім'я та плід. Так, у євангельському вченні, тлумаченому св. Церквою, розв'язується питання, яке часом виникає у християнському суспільстві, про порівняльну перевагу споглядального подвижництва у Христі над діяльним та навпаки»⁷.

Місію духовного просвітництва було явлено видатними випускниками київської школи – святителями Димитрієм Ростовським, Феодосієм Чернігівським, Інокентієм Іркутським. Услід за прослав-

⁴ Глаголев А.А. Профессор Аким Алексеевич Олесницкий. Некролог // Киевские Епархиальные Ведомости – 1907. – Октябрь.

⁵ Толковая Библия А.П. Лопухина. Второе изд-ние, Институт перевода Библии, Стокгольм, 1987; См.: Прот. Микола Макар. Гебраїстика в Київській Духовній Академії та праці прот. Олександра Глаголева // Національний університет «Києво-Могилянська академія» / Магістеріум. Історико-філософські студії, К., 2002 (у друці).

⁶ Свящ. А. Глаголев. «Купина неопалимая», К., 2002. – с. 93.

⁷ Свящ. А. Глаголев. Христианская мудрость жизни. Слово в праздник Рождества Пресвятой Богородицы и Софии – Премудрости Божией // «Купина неопалимая», с. 85.

леними іменами академії Глаголев згадує й інших побратимів: «скільки незнаних світові, але знаних Серцевидцю Богові, трудівників у різноманітних служіннях дала наша школа нашій ширококрайї батьківщині, – таких діячів і трудівників, у житті та діяльності яких справджувався і втілювався божественний закон любові?»⁸

Труднощі в осмисленні досвіду подвижників та праведників ХХ століття пов'язані не тільки із фактичною обмеженістю наших знань, зі зникненням багатьох документів, джерел та свідчень. Архівні втрати, знахідки та перетворення даних у історичну оповідь по суті пов'язані з іншою складністю. У шляхах свідків «закону любові» неминуче виходить з-під нашого погляду дещо неозначене словом і до нині «дивне». Глаголев вказав на цю складність, навівши слова св. Іоанна Золотоустого: «Знаю, що багатьом сказане (про любов) видається дивним; причина - те, що я кажу про предмет, який нині мешкає на небі. Так, ніби я б розповідав про якусь рослину, що родиться в Індії і про яку ніхто дослідно не знає, тож я не міг би цілковито пояснити її словом, хоч би й багато говорив про неї; так і тепер, скільки б я не розповідав намарно, бо деякі не зрозуміють сказаного. Оскільки на небі, як я сказав, насаджено цю рослину. Але якщо ми захочемо, вона може бути насаджена і в нас. Саме тому нам і заповідано промовляти до Отця Небесного: "нехай буде воля твоя, як на небі, так і на землі" (Мф. 6:10)»⁹

Вкоріненою у землі «небесною рослиною» стала для людства охоплена полум'ям тернина, яку Мойсей зустрів на схилах Синаю. Невідворотна «дивність» неопалимого куща проливає світло і на скрижалі закону любові, звіреного Мойсею. Закон, сповнений любові, і кущ, що квітне вогнем: обидві події містять у собі парадоксальність біблійної вісті. Ця парадоксальність порушує звичні для нас схеми мислення «епохи інформації». Ані інформацією, ані концептом закон любові не є. Свідомості тут ніби немає, за що вхопитися: віття закону охоплене вогнем.

Свідки вогненної любові прикладом свого життя висувують граничні вимоги, перед якими немічні наші слова і наші школи. Але Глаголев застерігає нас від квапливих висновків із цього протиріччя. Ті, про кого він говорив (і чиї ряди він поповнив) відкрили особливу школу: «як Церква становить єдність істини, любові і благодаті, так і душу братської школи складають ці животворчі стихії»¹⁰. Після сімдесятирічної розрухи такий образ школи багатьом здається утопією. Проте Глаголев підкреслює історичний та есхатологічний зв'язок школи із церквою: «Відвічний зв'язок братської школи із церквою передав братським єдності, любові та істині вище освячення і благодатну силу, зробивши школу дотичною до тієї непереборності, нездоланності супротивними силами, яка заповідана й дарована Господом Ісусом Христом Його Церкві»¹¹.

День пам'яті апостола любові євангеліста Іоанна Богослова за традицією особливо відзначався у Київській духовній школі. Продовжуючи Іоаннову традицію, Глаголев згадував слово свт. Димитрія Ростовського: «кожен, хто любить ворога свого, є чудотворцем».

«Полум'я можна було стерпіти»

Напередодні Першої світової війни о. О. Глаголев публікує чудову працю «Купина неопалима. Нарис біблійно-екзегетичний та церковно-археологічний»¹². У ній розкрито багатовимірне бачення тієї Зустрічі, котра упередила повірення людству десяти заповідей і Закону: подія «першого Богоявлення Мойсею, під час якого відбулося прикликання його до пророкування й було відкрито йому велике та священне ім'я - Єгова (Вих. 3:10-14)». Глаголев цитує Мідраш: «Чому Бог показав Мойсею

⁸ Там само, с. 71.

⁹ Там само, с. 31-32

¹⁰ Там само, с. 69.

¹¹ Там само, с. 70.

¹² Купина неопалимая: (Очерк библейско-экзегетический и церковно-археологический) // ТКДА. 1914. – Т.1. с. 221-233; эта статья вошла в книгу и дала ей общее название: Купина неопалимая. Свящ. Александр Глаголев. – К.: Дух і літера, 2002. – 288 с.

таке видіння? Тому що Мойсей саме думав і говорив у серці своєму: "Мабуть, єгиптяни винищать євреїв"; ось тому Бог показав йому палаючий, але неопалимий куш»¹³.

Покликаючись на давнє тлумачення, сучасний біблеїст вказує на подвійне значення вогню у цьому «великому видінні»: з одного боку, його нищівна дія, що символізує гнів Єгови (пор. Втор. 4:24); а з іншого – очисна та перетворювальна дія вогню випробувань і страждань (пор. Бут. 15:17; Откр. 3:18), які Бог посиляє окремим людям, цілим спільнотам, усьому людству, прикликаним до вищої діяльності.

Гнаний біблійний «залишок» людства, як писав о. Олександр, «народ, палимий у "печі залізній" (Втор. 4:20) єгипетського рабства, здавалося, наближався до остаточної загибелі, вогонь мук охопив його з усіх боків, та повністю знищити євреїв він все-таки не міг»¹⁴. Давні християнські тлумачі розкривають подвійну суть події. Блаженний Феодорит до вже згаданих двох прообразно співвіднесених пар (куш / вогонь, Ізраїль / Єгипет) додає третю: «Проголошується Божа сила і Боже чоловіколюбство, тому що незгасний вогонь не нищив сухого куша. Однак, гадаю, зображалося цим і інше, а саме, що Ізраїль, на якого чигають єгиптяни, не буде винищений, але переможе ворогів, а також те, що Єдинородний, ставши людиною і вселившись до дівочого лона, збереже дівство недоторканим»¹⁵.

Свящ. О. Глаголев особливу увагу приділяє тому напряму тлумачення, яке розвивав св. Кирил Олександрійський. Яким є прообразний сенс дива, коли «полум'я можна було стерпіти»? На це питання св. Кирил відповідає: «Метою пещення було таїнство Христове, прозоро вказане у видінні. Адже купина є чагарниковою рослиною, безплідною та маловідмінною від тернини. І велике полум'я охопило її. В образі вогню явився святий Ангел. І полум'я вельми високо здіймалося, та нітрохи не шкодило купині, в якій явилось. Випадок був воістину надзвичайним і вище усілякого розуму. Вогонь охоплює терня і тільки зігріває його тихим доторком своїм, ніби забуваючи свою природну силу і абсолютно спокійно огортає те, що міг би винищити. Тому Божественний Мойсей і був вражений видінням. Який сенс цього видіння? Вогню Священне Писання уподібнює Божественну сутність через те, що вона всесильна і легко може все подолати; а деревам і траві польовій уподібнює людину, що вийшла із землі...»¹⁶.

Неопалима купина - не тільки високий предмет для споглядання, а й орієнтир шляху, що формує спосіб життя, прахис. «Мудрість християнина, - підкреслює о. О. Глаголев, – виражається найперше у виконанні волі та заповідей Божих: вона є втіленням та виповненням Христового вчення у житті Його послідовників, відповідність християнської поведінки християнському сповіданню»¹⁷. Усім своїм життям київський пастир свідчив про вирішальне значення слів Спасителя, завершальних у Нагорній бесіді: «Отож, кожен, хто слухає цих Моїх слів і виконує їх, подібний до чоловіка розумного, що свій дім збудував на камені» (Мт. 7:24).

«Служіння виправдання»

Виправдання безвинно засудженої людини (наприклад, на прізвище Дрейфус чи Бейліс) як історично значуща, світова подія - таким є новий горизонт людяності, «просвіток» на порозі ХХ століття...

У відкриття цього горизонту вніс свою лепту професор-гебраїст Київської Духовної Академії священник Олександр Глаголев, свідок захисту Менделя Бейліса. Визволення від наклепу ні в чому не винного громадянина, київського єврея, здобуло правову силу прецедента, означило межу беззаконню.

¹³ Там же, с. 101.

¹⁴ Там само, с. 101.

¹⁵ Там само, с. 102.

¹⁶ Там само, с. 103.

¹⁷ Там само, с. 84. К замечательным деяниям о. А. Глаголева относится поездка с группой студентов КДА на Святую Землю: см. «По святым местам: от Киева до Иерусалима» – К.: Дух і літера, М.: Образ, 2005. – 128 с.

Підсудний (як це трапляється і сьогодні) пасивно-«бездіяльно» терпів те, що на протокольно-в'язничній мові називається «ділом». Зняття помилкових підозр та брехливих звинувачень, виправдання людини: у такій виразній правовій формі набув широкого розголосу, але, по суті, тільки привідкрився сенс тієї великої історичної справи, з якою пов'язане глаголівське ім'я.

Пряму, «фізичну» суть цієї ініціативи (ще не викарбувану у правових формулах) визначив отець Олександр Глаголев, коли став на шляху погромщиків, які йшли трошити подільські крамниці. Тоді з ним вийшли проти нелюдності парафіяни храму Миколи Доброго, вірні своєму настоятелю і другові. Та наскільки самотнім був його шлях у наступні глухі роки, аж до допитів та загибелі у 1937 році?

Настоятель зруйнованого храму Миколи Доброго не приймав нав'язуваного йому статусу одиначка, вигнання, «відщепенця» – не варто і нам зводити його справу до «винятку із правила».

Перша світова війна роками фронтової різанини, мільйонами «оптових смертей» (О. Мандельштам), здавалося, зігнала особистість з історичної сцени, затулила горизонт нової людяності, який ледь відслонився. Більшовизм і громадянська війна нав'язали такий погляд на речі (класи, групи, прошарки), що три чверті століття не дозволяв ані розпізнати розмах глаголівської справи, ані вдуматися у його істинну суть.

Свідки правди

Сталінські репресії винищили та закинули до таборів сотні кращих пастирів Києва, у тому числі духівника київських священиків прот. Михайла Єдлинського (†1937)¹⁸ та його найближчого друга, останнього ректора КДА прот. Олександра Глаголева († 25.11.1937). Але їхні близькі, друзі, учні не згинули водномить, їхні родини не зникли у 1937 році.

Свідком правди, головним свідком глаголівської справи спасіння людей став Олексій Олександрович Глаголев (02.06.1901–23.01.1972). Він належить до покоління наступних випускників КДА.

Олексій Глаголев брав активну участь у житті спільноти новомученика отця Анатолія Жураковського¹⁹. Через чотири роки після загибелі отця Олександра Глаголева у Лук'янівській в'язниці Олексій Глаголев приймає хрест служіння священика²⁰.

Із першого дня (точніше, ночі) трагедії Бабиного Яру в Києві спасительним ковчегом для багатьох єврейських родин став дім Глаголевих на Подолі і Варваринська церква²¹.

«Вигнання, важкі роботи, навіть концтабір - згадував отець Олексій невдовзі після війни, - все це не здавалося таким страшним, як насильницька смерть, оскільки «dum spiro, spero» (доки дихаю, сподіваюсь). Доки людина дихає, у ній жевріє надія на звільнення від цієї неволі, на спасіння і свого життя, і життя своїх дітей та близьких. Але йти на розстріл самим, та й ще своїми руками нести або вести туди своїх власних дітей і бачити перед смертю, як їх відірвуть від матері і будуть вбивати на твоїх очах, – ця думка була настільки жахливою, що кожен гнав її пошвидше геть...»²². Не надається переказу шлях Глаголевих (через рівчаки здичавіння і страху, крок за кроком) заради визволення від пекла незнайомих їм до того громадян.

Праведниками народів світу проголошено отця Олексія²³, матушку Тетяну Павлівну, їхніх дітей

¹⁸ Див. книгу свящ. Михайла Едлинского и свящ. Георгия Едлинского «Любящее Господа сердце. Труды. Проповеди. Воспоминания» – К.: Дух і літера, Свято-Макариевская Церковь, 2004. – 472 с.

¹⁹ Див. книгу свящ. Анатолія Жураковського «Мы спасемся Его жизнью. Проповеди 1921–1930 гг. Статьи» – К.: Дух і літера, 2012. – 384 с.

²⁰ Рукоположення здійснено 20 листопада 1941 р. у м. Крем'янці Волинської єпархії архієпископом Волинським і Житомирським Олексієм, блюстителем Київської митрополії.

²¹ Див. В. Гроссман, И. Эренбург, «Черная книга», глава «Священник Глаголев», Вильнюс, 1993, с. 372–377.

²² Свящ. Алексей Глаголев. За други своя // Священник Александр Глаголев, «Купина неопалимая», с. 187.

²³ Про пам'ятну дошку до сторіччя з дня народження О.О. Глаголева (1901 р.) за ініціативи видавництва «Дух і літера» встановлено 30 січня 2002 р. при вході до будинку, де народився Олексій Олександрович Глаголев, (адреса будинку: вул.

Магдалину Олексіївну та Миколу Олексійовича Глаголевих. Свідчення з перших рук учасниці тих подій, доньки отця Олексія і Тетяни Павлівни Глаголевих, - спогади Магдалини Олексіївни розповідають нам сьогодні точний фактичний матеріал, і разом з ним найважливіший елемент даних про справу їхньої родини: *живий дух*, який підносить його.

Дух істинного свідчення звільняє від протокольно-в'язничної новомови саме поняття «дело» (цей акцент чекістів увійшов до частотного словника дисидентів, а в останнє десятиріччя його консервують архівісти). Здоровий глузд і просто здорове відчуття нескаліченої мови протистоять механічному повторенню слів, які Магдалина Олексіївна Глаголева не тільки бере в лапки, але і переносить на зовсім інший етично-історичний контекст. «До закриття Київської Духовної Академії у 1924 р. О.О. Глаголев був там професором кафедри біблійної археології і давньоєврейської мови. Окрім цього, він знав 18 класичних та європейських мов. І всім своїм життям він спростовував улюблені звинувачення антирелігійників на адресу духовенства: невігластво, дармоїдство, одурманювання народу з корисливою метою і т.д. Машина НКВС поставила завдання знищити цього священика і створила "справу" про нібито його "активну участь в антирадянській фашистській організації церковників" ...»²⁴.

Усунення цього набору вбивчих «літер» (конденсат атмосфери патологічної підозріливості тієї епохи) повертає можливість побачити обличчя людини, що виразно відбилася в пам'яті його онучки і хрещениці. Вона турботливо усуває й іншу крайність: недоречне вихваляння глаголівського подвигу за мірками тієї логіки, для якої «без будь-яких елементів марнославства» неможливо уявити велич історичної справи. Але в цьому і є таємниця його правди: «Для нього характерні смирення і простота. Не та *sancta simplicitas*, про яку кажуть стосовно дитини або простеця, котрі багато чого не розуміють. А простота від мудрості. Мудрість та гранична незлобивість – любов до людей»²⁵.

«Граничну незлобивість» як нове визначення правди – Божої та людської – було явлено в тім столітті, коли, здавалося, озлоблення та лихопомність були максимально збуджені. Від нас ці події вимагають тієї особливої якості, ім'я якої не вдалося стерти: *незлопомність*. Її суть виходить далеко за межі психології. Зміна розуму («метаноя»), передбачена незлопомністю, – глибше, ніж персональна незлопомність. По суті, йдеться про зміну основних навичків ставлення до світу, до Бога, до людей, до минулого і теперішнього.

«Ніхто»? «Жодна людина»?

Насущні проблеми нас привчають оцінювати згідно із соціологічними опитуваннями «електорату». З поняттям «маса» грають в пас ті, хто ставлять себе поза або над нею. У вироках нашому безгаланному минулому не лише журналісти, але й вчені без особливих обмовок вживають слова «всі» або «ніхто». Такі «тотальні рефлексії» (чи варто називати їх судженнями?) в суперечках про тоталітарний спадок, на жаль, часто навіть не ставляться свідомістю під питання. Минають роки і десятиліття, але так важко вирватися з кола огульних вироків, широких узагальнень, безумовних вердиктів. Всевідання на варті викривальництва перетворилося на таку розмінну монету, що ніби й немає сенсу перевіряти – чи вона не фальшива?

Зваженість кожного слова і неупереджена точність суджень у глаголівських спогадах являє собою певну максиму. У її світлі багато звичних елементів словника доведеться переглянути. Чи можливо, прочитавши таке, не відмовитися від мовних жестів, що узурпують божественне всевідання: «вони всі як один», «всі до одного», «ніхто», «жодна людина» і т.п.? Кидаючи камінь подібних суджень, я не можу не брати участь у змові замовчування (зумисно або мимовільно, але віднині з усві-

Волоська 8/5, 5-й корпус Національного Університету Києво-Могилянської Академії). Див. «Відкриття пам'ятної дошки прот. Олександру та прот. Олексію Глаголевим» – Дух і літера, № 9-10, с. 215-228.

²⁴ Магдалина Глаголева-Пальян. Воспоминания об Александре Александровиче Глаголеве // Вестник РХД № 181, Париж – Нью-Йорк – Москва, 2000, с. 72; опубліковано також в книзі «Купина неопалимая», с. 261.

²⁵ Там само, с. 260-261.

домленням справи) вчинків і життя цих свідків.

Відповідальність і свобода у теперішньому, як не дивно, залежать від глибини нашого подиву під час зустрічі з такими воістину дивовижними людьми: нитка живого передання – з уст в уста – так і не вдалося розірвати? Тоталітарні машини, що калічили Київ зі сходу та заходу, - так і не змогли зрубати тисячолітнє коріння лози єрусалимської, яке прийнялося тут²⁶.

Око керівництва недодивилося (а наші схеми «тоталітарної людини» і досі викреслюють) таку дивну особистість, яка примудрилася не поповнити лави ані жовтенят, ані піонерів, ані комсомольців, ані звісно ж партії, і при цьому після війни пропрацювати третину століття лікарем, колегою доктора Живаго. Типізувати або узагальнювати тут, знову-таки, не варто. Невигадана справжність духовного життя людини «постпастернаківського» покоління сьогодні пропонує більше питань, аніж відповідей. І перше питання не у біографічних перепетіях автора відкритих перед нами свідчень, а в грубості наших соціо-історичних методів для їхнього тлумачення. Градація грубості, милістю небес, не безмежна.

Без свідків?

Як бути з даними, що кидають виклик нашим теоріям? Розум не знаходить їм місця у наших схемах; але відчуттю вже явлено могутність незнищеної реальності, переможниці пекельних кіл знищення і в теорії, і на практиці²⁷. Суть справи не сховали ані у підвалах, ані під сукном: «Мій батько пояснював, що великомученики серед інших християнських мучеників називаються так тому, що їх не тільки багато мучили, але, помираючи у колізеях, на площах, вони впливали своїм прикладом на інших і ті, у свою чергу, приймали мученицьку смерть. У наших мучеників не було свідків. Вони були віч-на-віч зі своїми мучителями. Тому про них потрібно говорити не заради них, а заради живих, спонукаючи їх на добро»²⁸.

Тоталітарну ідею згвалтувати історію «без свідків» було відкинуто категоричною відважністю свідчень тих, хто «був там», бачив і дає бачити все, що відбувалося, іншим. «Бачите» – вирішальний жест і рефрен у пронизливих рядках 40-х років про Бабин Яр у Ольги Анстей, духовної доньки о. Олексія Глаголева:

«...Видите этих старух в платках,
Старцев, как Авраам величавых,
И вифлеемских младенцев курчавых,
У матерей на руках?
Я не найду для этого слов.
Видите – вот на дороге посуда,
Продранный талес, обрывки Талмуда,
Ключья размытых дождем паспортов...»²⁹.

²⁶ Після вигнання із Києва у часи Другої світової війни по-псаломськи пише у вірші «На реках Вавилонских» Ольга Анстей:

«Что слова, когда нам запрещен
Наш зеленый у Днепра святого
Многохолмный наш Сион...».

²⁷ Див. розділ «Протоиерей Александр Глаголев», що відкриває книгу «Записки священника Сергия Сидорова», М., 1999, с. 7–15.

²⁸ Магдалина Глаголева-Пальян. Воспоминания об Александре Александровиче Глаголеве // Вестник РХД № 181, Париж – Нью-Йорк – Москва, 2000, с. 76; «Купина неопалимая», с. 261.

²⁹ Ольга Анстей, Собрание стихотворений, Киев, Радуга, 2000 г.

Про те, наскільки важким (але й невідбутнім) є це свідчення служіння згідно із природою речей, життя промовляє краще за слова і разом з ними³⁰.

Глаголівська купина допомагає нам краще розріняти основні історичні риси нашої невиразної епохи, заляклої в анонімній «тіні». Окреслімо три напрями, варті подальшого детального вивчення і осмислення:

- Злочинні режими отримали свої справжні імена у світлі свідчень про Освенцим та ГУ-ЛАГ.
- Світло свідчень не лише табувало практику тоталітаризму, але й спростувало основну закладину його ідеології: все дозволено «без свідків», без Іншого.
- Світлом свідчень поки висвітлено тільки верхівку айсберга тотальних ідеологій останніх століть; але з ними приховано зв'язані безліч наших звичних схем, понять, навичок мислення, що за інерцією вилучають свідковий вимір думки про трагічний злам епох³¹.

Спираючись на біблійне оповідання про першосвідка правди – Авраама – у XIX столітті К'єркегор кинув виклик всеохопно-енциклопедичному теоретизуванню гегелівського типу. У тлумаченні справи «лицаря віри» народилася екзистенційна філософія, що змінила горизонт думки XX століття. Після спокуси оманами глобальних ідеологій, думка XXI століття гостро потребує відновлення контакту із неухильно-конкретною реальністю³². У найближчих історичних подіях ми покликані почути вже нічим не приглушену розмову Єрусалима і Афін, Синаю і Фавору. В якості опертя у такій справі сьогодні може прислужитися міць глаголівських діянь³³.

Фрагментація завітів і «повне християнство»

Про Десять заповідей (їх грецька назва «декалог» ближче перекладає назву на івриті, що означає буквально: «десять слів», Десятислів'я) рідко почуєш у середніх та вищих школах початку XIX століття. О. Олександр Глаголев про них писав: «влада та дія цих "десяти слів" не тільки охоплює увесь час Старого Завіту, але зберігає усю силу і в Новому Завіті на всі віки його продовження. Чи ці заповіді Синайського Закону не лежать в основі всієї європейської християнської цивілізації та культури права? Чи не ними тримається будь-яке суспільне впорядкування?»³⁴.

Звідси о. Олександр робив висновок про зміну освітнього підходу:

«Вивчення Закону Божого в наших школах повинно здійснюватися таким чином, щоб усюди виступав органічний зв'язок обидвох Завітів і щоб ідеєю спасіння людей висвітлювалися всі окремі оповідання старозавітної та новозавітної історії. Цього, на превеликий жаль, досі не спостерігається ані в нижчих, ані в середніх школах. Діти вчать окремі уривки історії у формі оповідань, наприклад про Ноя, про Авраама, про Давида та ін., а який стосунок ці оповідання мають до історії християнства, вони не уявляють. Разом із тим потрібно мати такий підручник Закону Божого, який би охоплював і роз'яснював, так би мовити, - *повне християнство, тобто старозавітне і новозавітне, а також*

³⁰ Див. про це в «Стихе об уверении Фомы» у С. С. Аверинцева: «Что я видел, то видел, / и что осознал, то знаю: / копьё проходит до сердца / и отверзает его навеки... / блаженны свидетели правды, / но меня Ты должен приготовить». – Стихи Духовные, Киев, 2001, с. 101.

³¹ Наші розрахунки із тоталітарним спадком ще потребують радикальної трансформації, подібної тій, яку здійснило у вищій математиці відкриття «нескінченно малих величин».

³² Див. К. Б. Сигов, Проблема разрыва между онтологией и этикой в современных учениях о человеке // Альфа и Омега № 32, 2002, с. 204–219.

³³ Див.: Священник Александр Глаголев, «Купина неопалимая», Киев, 2002, 218–277 сс.

³⁴ Там само. – с. 178.

Споглядання неопалимої купини у о. О. Глаголева глибоко співзвучне словам його сучасника преп. Силуана Афонського: «О, мій немічний душе. Він гасне, як мала свічка від слабого вітру; а Дух Святий горів палко, як кущ тернини, і не боявся вітру. Хто дасть мені палкість таку, аби не знав я спокою ні в день, ні в ночі від любові Божої?».

Багато змінилося вітрів та пошестей після пам'ятного святкування 1000-ліття Хрещення Русі (1988) та скасування державного атеїзму на 1/6 землі. Мільйони свічок загорялися в ці роки, вихоплюючи із темряви нові обличчя. Небагато «малих свічок» горіли вірним і тихим полум'ям, а інші «гасли від слабого вітру», від марнот, неуважності, забудькуватості.

Гості здалеку заходили до наших храмів після перебудови і дивувалися тому, як мало в них пам'яті про вогненну віру тих, хто у часи гонінь на віру зберіг таємниче світло вірності. Чому цим світлом не світяться обличчя вдячних наступників загиблих сповідників та новомучеників? Чому пам'ять про найближчих до нас святих не одмінила мову, не обновила спочатку духовну освіту, а поволі і світську? Де серед нас сьогодні простують живі наступники мандрівників до Емаусу, котрі запитують себе: «чи не палало нам серце...» (Лк. 24:32)? Спаситель у XX столітті, як і в часи євангельські, знову настільки видимо приніс вогонь на землю в постатях Своїх свідків. І в них – заклик до того, щоб цей вогонь знову розгорявся. Але пригадаймо, що мандрівники до Емаусу відчули тілесно нематеріальний вогонь вогнища: вони доторкнулися до реального тлумачення книги Мойсея «про того, хто був біля Купини...»

Дар тлумачення - цей ромаїтий дар сьогодні потрібен і тим, хто вперше відкриває Євангеліє та Псалми, і тим, хто прагне читати їх на мовах оригіналу та опанувати сучасні відкриття біблійної науки. Тлумачення основних вчинків, слів та подій євангельської історії вихоплює із темряви ту суть, заради якої не боялися ні смерті, ні життя, ні мороку лихоліття ті, хто нині продовжує цю історію.

Сповідники XX століття багатьма смисловими зв'язками міцно з'єднані з біблійними подвижниками віри і християнами перших віків, із традицією та її майбутнім. Виявлення та осмислення цих зв'язків – покликання нашої епохи. Значення цієї праці подібне до виявлення зв'язків і відповідностей Старого і Нового Завітів, розкриттю єдності боголюдської історії попри війни, полони, катастрофи і розриви традицій.

Кожен, хто працює і бере участь сьогодні у цій праці, мусить чинити спротив «вітру» різниці ідентичностей, роз'єднаності людей, фрагментації завітів, викривленим та утятим проєкціям шуканої повноти правди.

Глаголівська перспектива відкрита, незважаючи на різноманітні обставини, що схиляють нас до розчарування та зневіри.

Життя родини Глаголевих - найближча історична заповідь «світла з тернини», зверненого до кожного і сьогодні: «Тоді це сталося з Мойсеєм, а тепер відбувається з кожним, хто, як і він, звільнився від земної оболонки і споглянув на світло із тернини...»³⁶.

³⁵ Свящ. А. Глаголев. Ветхий Завет и его непреходящее значение в христианской Церкви // Свящ. А. Глаголев. Купина Неопалимая. – К., Дух и литера, 2002. – С. 185.

³⁶ Святитель Григорий Нисский. О жизни Моисея Законодателя. – С. 35.